

ІНСТИТУТ БОТАНІКИ ІМ. М.Г. ХОЛОДНОГО
НАЦІОНАЛЬНОЇ АКАДЕМІЇ НАУК УКРАЇНИ

Лукаш Олександр Васильович

УДК 581.9. 502.75. 581.526. (477.51)

**РОСЛИННІСТЬ, ФЛОРИСТИЧНІ ТА СОЗОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ
МЕЖИРІЧЧЯ ДЕСНА - ОСТЕР**

03.00.05 - ботаніка

**Автореферат
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата біологічних наук**

Київ - 1999

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана в Інституті ботаніки ім. М.Г. Холодного НАН України.

Науковий керівник: доктор біологічних наук

Андрієнко Тетяна Леонідівна,

Інститут ботаніки ім. М.Г. Холодного НАНУ,

завідуюча міжвідомчою комплексною лабораторією

наукових основ заповідної справи НАН України та

Мінекобезпеки України.

Офіційні опоненти: доктор біологічних наук **Балашов Лев Сергійович,**

Інститут ботаніки ім. М.Г. Холодного НАНУ,

провідний науковий співробітник;

доктор біологічних наук **Мельник Віктор Іванович,**

Центральний ботанічний сад ім. М.М. Гришка НАНУ,

завідувач відділом природної флори.

Провідна установа: Львівський державний університет ім. Івана Франка,

кафедра ботаніки, Міністерство освіти України, м.Львів.

Захист відбудеться "26" квітня 1999 р. о 12⁰⁰ годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.211.01 в Інституті ботаніки ім. М.Г. Холодного НАН України за адресою: 252601, Київ-4, МСП, вул. Терещенківська, 2.

З дисертацією можна ознайомитися в бібліотеці Інституту ботаніки ім. М.Г. Холодного НАН України за адресою: 252025, Київ-25, вул. Велика Житомирська, 28.

Автореферат розісланий "16" березня 1999 р.

Вчений секретар

спеціалізованої вченої ради

Ільїнська А.П.

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Для збереження біорізноманіття природних регіонів України необхідним і актуальним є вивчення сучасного стану їх рослинності та флори, що є базою для наукової розробки природно-заповідної мережі, яка б могла забезпечити їх охорону.

Межиріччя Десна – Остер належить до регіонів, в яких природна рослинність та флора є дуже трансформованими внаслідок антропогенного впливу, що призводить до порушення екологічної рівноваги не лише на регіональному, а й на загальнодержавному рівні. Рослинний світ регіону може розглядатися як своєрідний еталон рослинності та флори Лівобережного Полісся у екотонній смузі на межі з Лісостепом. Водночас цей регіон характеризувався недостатньою вивченістю рослинного світу. Наявні геоботанічні та флористичні відомості нерідко є застарілими, більш сучасні дані – фрагментарними.

Детальне вивчення сучасного стану рослинності і флористичних особливостей регіону є основою для розробки в ньому репрезентативної природно-заповідної мережі та побудови екологічної мережі, що має безпосереднє відношення до покращення екологічного стану і раціонального використання природних ресурсів регіону, як складової Чернігівської області та України в цілому.

Зв'язок роботи з науковими програмами, темами. Робота виконувалася відповідно до державної Програми перспективного розвитку заповідної справи в Україні (“Заповідники”), затверженої Постановою Верховної Ради України 22 вересня 1994 р. №177/94 – ВР, згідно якої розвиток мережі природно-заповідного фонду передбачає забезпечити формування з урахуванням особливостей природних комплексів територіальної основи загальнодержавної системи охорони навколишнього середовища, в якій особливо цінні в екологічному відношенні території (“екологічні вузли”) з'єднуються між собою “екологічними коридорами”.

Робота пов'язана також з науковою тематикою Інституту ботаніки ім. М.Г. Холодного НАН України, зокрема з держбюджетною темою № 287 “Оптимізація системи категорій природно-заповідного фонду України в аспекті охорони біологічного різноманіття та ландшафтів” (держреєстраційним № 0198U003035), та Чернігівського педагогічного інституту ім Т.Г. Шевченка Міносвіти України, зокрема держбюджетною темою №16/95 “Рідкісні та корисні рослини флори Чернігівщині в природі та культурі”.

Мета і задачі дослідження. Метою даного дослідження було з'ясувати сучасний стан рослинного покриву межиріччя Десна – Остер, встановити його флористичні та соцологічні особливості і на цій основі надати пропозиції щодо оптимізації сучасної природно-заповідної мережі регіону та створення його екологічної мережі.

До конкретних завдань роботи входило:

- дати характеристику фізико-географічних факторів, які впливають на формування рослинного світу регіону;
- вивчити сучасний стан рослинного покриву регіону, розробити класифікацію рослинності, скласти картосхему лісової рослинності, яка є переважаючим типом;
- встановити флористичний склад регіону, виконати систематичний, біоморфологічний та еколого-ценотичний аналіз флори регіону, встановити флористичні його особливості, виявити рідкісні види флори регіону досліджень;
- дати соціологічну оцінку рослинного покриву та флори регіону, встановити його соціологічні особливості;
- здійснити аналіз репрезентативності природно-заповідних територій, розробити пропозиції щодо оптимізації природно-заповідної мережі межиріччя Десна – Остер;
- розробити екологічну мережу межиріччя Десна – Остер.

Наукова новизна одержаних результатів. Вперше встановлений повний склад та структура флори вищих судинних рослин модельного регіону Лівобережного Полісся України - межиріччя Десна - Остер, яка нараховує 836 видів, що належать до 421 роду, 109 родин та 5 відділів. Встановлені флористичні особливості межиріччя Десна - Остер по відношенню до Українського Полісся в цілому, насамперед бореально-неморальний характер флори. Вперше виявлені стан та тенденції динаміки рослинного покриву, який включає 160 асоціацій, що належать до 46 формацій і 4 типів. Встановлено, що переважають антропогенні деградатогенні та демутаційні зміни рослинності. Вперше наводяться для регіону 42 рідкісних види, в т.ч. 12 з Червоної книги України та 4 з Європейського Червоного списку. Виявлені нові місцезнаходження 47 рідкісних видів. Виділені та охарактеризовані 12 синтаксонів, які потребують охорони на державному і регіональному рівнях. Вперше розроблена екологічна мережа межиріччя Десна – Остер як свого роду еталон для локальних регіонів України із значним антропогенним впливом.

Практичне значення одержаних результатів. Розроблені на основі отриманих результатів дослідження пропозиції по створенню ряду нових природно-заповідних територій, зокрема Остерського регіонального ландшафтного парку, 2 ботанічних заказників загальнодержавного значення (“Галайбіно” та “Середовщина”), 3 ботанічних заказників місцевого значення, 1 комплексної пам’ятки природи місцевого значення та 1 заповідного урочища були передані до Головного управління національних природних парків і заповідної справи та Держуправління по Чернігівській області Міністерства охорони навколишнього природного середовища та ядерної безпеки України. Складений і переданий Держуправлінню екологічної безпеки по Чернігівській області список рідкісних видів рослин межиріччя Десна - Остер, які пропонується занести до списку рідкісних рослин Чернігівської області.

Матеріали по місцезнаходженнях рідкісних видів та угруповань можуть бути використані

при веденні Червоної та Зеленої книг України. Гербарні зразки рідкісних видів вищих судинних рослин передані до гербаріїв Інституту ботаніки ім. М.Г. Холодного НАН України (КІ) та Чернігівського педагогічного університету ім. Т.Г. Шевченка.

Одержані наукові дані використовуються при викладанні курсів “Ботаніка з основами фітогеографії” та “Польова практика з ботаніки” у Чернігівському педуніверситеті, а також у навчально-виховному процесі Чернігівського обласного педагогічного ліцею.

Апробація роботи. Основні положення досліджень доповідались на засіданнях відділу екології фітосистем Інституту ботаніки ім. М.Г. Холодного НАН України, на Конференції центрально- та східноєвропейських країн по екологічних каркасах (Польща, Краків, 1998), на науково-практичних конференціях з питань розв'язання екологічних проблем (Ніжин, 1996; Гомель, 1998), на конференціях молодих вчених і спеціалістів (С.-Петербург, 1997; Одеса, 1997; Херсон, 1998), а також міжвузівських науково-практичних конференціях (Чернігів, 1995; Одеса, 1996).

Публікації. За матеріалами дисертації опубліковано 14 робіт у фахових наукових виданнях, з них 7 статей (у тому числі 3 в "Українському ботанічному журналі", 2 - у збірнику наукових статей , 2 - у препринті), 1 путівник екологічного маршруту та 6 тез.

Структура та обсяг роботи. Дисертація складається із вступу, восьми розділів, списку використаних літературних джерел (246 найменувань, з яких 29 іноземних), двох додатків. Повний обсяг дисертації становить 176 стор. Основний текст займає 139 стор., рисунків - 11, таблиць - 4.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ

РОЗДІЛ 1

ПРИРОДНІ УМОВИ МЕЖИРІЧЧЯ ДЕСНА - ОСТЕР

Межиріччя Десна - Остер розташоване на Придніпровській низовині. Його територія займає площу 545,6 тис. га, що становить близько 1/6 території Чернігівської області. За фізико-географічним районуванням (Маринич, Шищенко, 1993) регіон переважно знаходиться у зоні мішаних лісів, Поліській провінції, яка представлена областю Чернігівського Полісся. Близько шостої частини території межиріччя займає північна частина Північно-Дніпровської терасової низовинної області Лівобережно-Дніпровської лісостепової провінції Лісостепової зони. В розділі наводиться характеристика кліматичних, геолого-геоморфологічних умов, рельєфу, гідрологічної мережі і ґрунтів регіону, що обумовлюють характер рослинності та флори регіону.

РОЗДІЛ 2

ІСТОРІЯ ВИВЧЕННЯ РОСЛИННОГО СВІТУ МЕЖИРІЧЧЯ ДЕСНА - ОСТЕР

Цілісної картини рослинності і флори Деснянсько - Остерського межиріччя до проведення наших досліджень не було. У ботанічних дослідженнях межиріччя Десна - Остер, як і Чернігівщини в цілому, умовно можна виділити чотири етапи: перший (кінець 1880-их років - кінець 1910-их років) - етап початкових, в основному прикладних, досліджень; другий (початок 1920-их років - початок 1940-их років) - етап фрагментарних геоботанічних та флористичних досліджень; третій (кінець 1940-их років - кінець 1970-их років) - етап переважно геоботанічних досліджень; четвертий (з початку 1980-их років) - етап комплексного вивчення рослинності та флори.

Останнім часом проводиться вивчення нових природно-заповідних об'єктів межиріччя Десна - Остер з метою побудови в регіоні сучасної екологічної мережі (Лукаш, 1996, 1998). За матеріалами досліджень останніх років висвітлені питання сучасного поширення рідкісних видів рослин та їх охорони на Чернігівщині в цілому (Лукаш, Карпенко, 1996, 1997; Лукаш, Карпенко, Прядко, 1998) та межиріччя Десна – Остер зокрема (Лукаш, 1997). Автором проводилося вивчення також сучасного стану рослинності межиріччя Десна – Остер, зокрема лісової (Лукаш, 1997).

РОЗДІЛ 3

МАТЕРІАЛИ ТА МЕТОДИКА ДОСЛІДЖЕНЬ

Робота виконувалася протягом 1994-1998 років на межиріччі Десна- Остер (Чернігівська область). Матеріали були зібрані під час експедиційних досліджень рослинності та флори регіону. Всього проведено 20 експедицій. Отримані нами матеріали включають 580 повних геоботанічних описів, 8 карт різного масштабу, 5 еколого-ценотичних профілів, 300 гербарних зразків вищих судинних рослин.

Дослідження флори проводилися маршрутно-рекогносційними маршрутними та напівстаціонарними методами. Збір гербарних зразків рідкісних та цінних для науки видів проводився відносно рівномірно по всьому маршруту. Крапкове картування рідкісних видів флори проводилося шляхом нанесення на карту-основу їх місцезнаходжень. При складанні конспекту флори використані власні дані автора, матеріали гербарія Інституту ботаніки ім. М.Г. Холодного НАН України (КШ). Номенклатура таксонів вищих судинних рослин подана за "Определителем высших растений Украины" (1987). Назви мохів наведені за роботами Д.К. Зерова (1928, 1964) та В.М. Мельничука (1970). Біоморфологічна структура флори визначалась згідно лінійної системи життєвих форм В.М. Голубєва (1968, 1972). Виділення еколого-ценотичних флористичних груп проводилося згідно розробки фітоіндикаційних шкал Г. Елленберга (1953), Д.М. Циганова (1983) з певними доповненнями Я. П. Дідуха та П.Г. Плюти (1994).

При дослідженні угруповань рослинності використовувалися загально-прийняті геоботанічні методи (Алехин, 1925, 1938; Раменский, 1937, 1971; Шенников, 1964; "Полевая

геоботаника”, т.т. 1-5, 1959-1976). Окрім того використовувалися методичні вказівки С.В. Вікторова та ін. (1959), Т. А. Работнова (1983) та ін.

Закладання еколого-ценотичних профілів проводилося методом екологічних рядів (Юннатов, 1964), а також використовувалася методика Л.Г. Раменського (1937). При складанні картосхеми лісової рослинності межиріччя використовувалася методика С.А. Грибової та Т.І. Ісаченко (1972). Для складання картосхеми використана карта-основа масштабу 1 : 200 000. Картування ключових ділянок різних типів рослинності проводилося методом паралельних ходів.

Для з'ясування динаміки рослинності використовувався, в основному, метод порівняння, який дозволив в короткий час намітити тенденції динамічних процесів і вивести сукцесійні ряди. Проводилося також закладання серії пробних ділянок з метою вивчення пасквальних змін рослинності.

При обробці матеріалів створений табличний варіант конспекту флори регіону дослідження в текстовому форматі Word`97, який у подальшому можна використовувати для створення бази даних по флорі Чернігівської області.

РОЗДІЛ 4

АНАЛІЗ ФЛОРИ МЕЖИРІЧЧЯ ДЕСНА – ОСТЕР ТА ЇЇ ОСОБЛИВОСТІ

4.1. Систематичний аналіз

Флора межиріччя Десна - Остер за нашими даними нараховує 836 видів, що належать до 421 роду, 109 родин та 5 відділів. У флорі регіону переважають покритонасінні, на долю яких припадає 88,07% родин, 95,37% родів та 94,72% видів, що цілком узгоджується з даними для флори Українського Полісся та України в цілому (Андриенко, Шеляг-Сосонко, 1982). Найвні лише незначні відхилення у кількісних показниках, зокрема участь покритонасінних у флорі межиріччя дещо нижча, ніж на Українському Поліссі в цілому (88,07% проти 92,40%). Серед покритонасінних співвідношення *Liliopsida* : *Magnoliopsida* становить 1:3,38, що відповідає такому співвідношенню для Українського Полісся в цілому (1:3). Флористична пропорція становить 1:3,86:7,67, що дещо відрізняється від такого показника для Українського Полісся (1:5:13). Це можна пояснити більшою однорідністю природних умов та значно меншою площею території регіону досліджень у порівнянні з Українським Поліссям.

Три найбільш багаті видами родини (*Asteraceae*, *Poaceae*, *Rosaceae*) складають 26,79% всієї кількості видів, що є близьким до такого показника для Українського Полісся в цілому (24,3%). Десять найбільш багатих видами родин (*Asteraceae* (13,40%), *Poaceae* (8,01%), *Rosaceae* (5,38%), *Lamiaceae* (4,67%), *Cyperaceae* (4,67%), *Fabaceae* (4,43%), *Scrophulariaceae* (3,47%), *Caryophyllaceae* (4,31%), *Apiaceae* (3,23%), *Brassicaceae* (2,99%), складають 54,56% всіх видів, а решта 99 родів – 45,44%. Це повністю відповідає даним по Українському Поліссю, а також

узгоджується із загальною закономірністю, властивою флорі Голарктики. Якісний склад переважаючих родин межиріччя співпадає з таким для Українського Полісся в цілому та Київського Полісся зокрема (Мосякин, 1990). За сектром провідних родин флора межиріччя має риси як північних флор, близьких до бореальних, так і південних, близьких до неморальних. Перші місця в родовому спектрі посідають як бореальні роди (*Carex*, *Salix*, *Juncus*, *Rumex*, *Potamogeton*), так і роди різного географічного поширення (*Viola*, *Veronica*, *Campanula*, *Galium*, *Potentilla*). Це вказує на схильний до бореального характер флори межиріччя за родовим складом.

В цілому за систематичною структурою флора межиріччя Десна-Остер є флорою бореально-неморального типу.

4.2. Біоморфологічний аналіз

У флорі межиріччя Десна - Остер переважають трав'яні рослини (747 видів; 89,35%), види інших груп складають 10,65% (з них чагарнички та напівчагарнички – 1,20%, чагарники – 6,46%, дерева – 2,99%). В цілому у спектрі флори переважають трав'яні полікарпіки, участь яких становить 63,40% від всіх видів. Цей показник близький до такого для Київського Полісся (Мосякин, 1990). Участь монокарпиків (217 видів) у флорі регіону досліджень становить 25,95% (з них однорічників – 137 видів (16,38%), одно-дворічників – 32 (3,83%), дворічників – 48 (5,74%)). Цей показник є дещо вищим, ніж для Київського Полісся (20,7%) (Мосякин, 1990), але дещо нижчим, ніж розташованих на південь від нього регіонів України, наприклад, пониззя р. Ворскли (27%) (Стецюк, 1997). Основною кліматоморфою у флорі є гемікриптофіти (412; 49,27%), що є важливим показником зонального характеру флори. В цілому біоморфологічна структура флори межиріччя Десна-Остер є типовою для регіональних флор помірних широт Голарктики.

4.3. Еколого – ценотичний аналіз

Для здійснення екологічного аналізу нами були виділені групи видів рослин по відношенню до вологості. В регіоні досліджень мезофільні та гідрофільні екотопи територіально переважають над ксерофільними. Це і призводить до переважання мезофітів (356; 42,58%) та гідрофітів (228; 26,67%) над ксерофітами (22; 2,63%). За ценотичною роллю переважають асектатори (705 видів; 84,33%), що є загальною закономірністю.

При визначенні еколого-ценотичної структури у флорі межиріччя Десна - Остер ми виділили 6 груп та 15 підгруп у їх складі. Провідне місце в еколого-ценотичному спектрі займає лучна група, яка включає третину всіх видів флори регіону, значна частина яких характерна для бореальних флор. Значна представленість видів лісової групи (30,8 %) у флорі регіону пояснюється розташуванням межиріччя у лісовій зоні та найбільшою збереженістю у регіоні лісового типу рослинності. Близько третьої частини видів лісової групи – лісові неморальні. Переважання лісових неморальних видів над лісовими бореальними обумовлене розташуванням

території межиріччя Десна - Остер у крайній південній смузі Лівобережного Полісся України і небагатим флористичним складом соснових лісів регіону. У флорі межиріччя Десна – Остер 5,27% становлять види болотної групи та 5,74 % - види водної групи. Наявність синантропної групи, представленої 17,35% видами флори регіону, підкреслює антропогенну освоєність межиріччя Десна – Остер.

Проведений аналіз показав, що в цілому флора межиріччя Десна – Остер має бореально-неморальний та мезофітний характер і на сучасному етапі знаходиться у сильно антропогенно зміненому стані. Вона може використовуватися для порівняння з іншими спонтанними флорами.

4.4. Флористичні особливості межиріччя Десна – Остер

Розташування межиріччя Десна – Остер в крайній південній смузі Лівобережного Полісся України наклало відбиток на особливості флори регіону досліджень. На фоні флори Українського Полісся в цілому, що має бореальний характер, флора регіону досліджень має бореально-неморальний характер.

Серед видів природної флори регіону досліджень виявлена досить велика група видів, межі ареалів яких проходять через його територію. На території межиріччя Десна – Остер проходить південна межа суцільного поширення ряду бореальних видів (*Lycopodium annotinum* L., *Diphasiastrum complanatum* (L.) Holub, *Gymnocarpium dryopteris* (L.) Newm., *Astragalus arenarius* L., *Antennaria dioica* (L.) Gaertn., *Calla palustris* L.) або їх острівних місцезнаходжень (*Huperzia selago* (L.) Bernch. ex Schrank et Mert., *Juniperus communis* L., *Goodyera repens* (L.) R. Br.). Такі види як *Fragaria viridis* Duch., *Acer campestre* L., *Salvia verticillata* L., *Lemna gibba* L., *Najas major* L., *N. marina* L., *Caulinia minor* (All.) Coss. et Germ. на території межиріччя знаходяться на північній межі ареалу. На східній межі поширення в регіоні перебувають види-домінанти рідкісних угруповань (*Carpinus betulus* L., *Corynephorus canescens* (L.) Beauv., *Allium ursinum* L., *Galanthus nivalis* L.) та види-асектатори (*Sedum sexanquulare* L., *Sanicula europaea* L., *Scilla bifolia* L.).

На межиріччі Десна – Остер йде розселення в більшій мірі, ніж в цілому на території Українського Полісся, адвентивних видів та здичавілих інтродуцентів, деякі з яких (насамперед *Robinia pseudoacacia* L.) виступають співдомінантами похідних угруповань.

РОЗДІЛ 5

ХАРАКТЕРИСТИКА РОСЛИННОГО ПОКРИВУ МЕЖИРІЧЧЯ ДЕСНА – ОСТЕР

5.1. Загальна характеристика рослинності та її розміщення на території і в рельєфі

На характер рослинного покриву межиріччя Десна - Остер, особливо лісової рослинності, яка в найбільшій мірі відбиває кліматичні умови регіону, значно впливають розташування регіону

в найбільш південній смузі Східного Полісся на межі з Лісостепом, а також строкатість і часткова засоленість ґрунтів. За “Геоботанічним районуванням УРСР” (1977) територія межиріччя переважно належить до Європейської широколистяної області, Східно-Європейської провінції, Східно-Поліського геоботанічного округу у складі Остерського та Олишівсько-Коропського геоботанічних районів. Південно-східна частина регіону знаходиться в Європейсько-Сибірській Лісостеповій області, Східно-Європейській провінції, Бахмацько-Кременчуцькому окрузі Бобровицько-Бахмацькому геоботанічному районі.

Переважаючим в регіоні досліджень є лісовий тип рослинності. Залісненість території межиріччя Десна - Остер майже вдвічі менша, ніж для Чернігівської області, і становить близько 10 %, що пояснюється значною освоєністю території. Менші площі займають лучний (до 10 %) та болотний (2 - 3 %) типи рослинності. Водна рослинність поширена мало, вона зосереджена в основному в пересихаючих малих річках та меліоративних каналах. Диференціація рослинного покриву значною мірою визначається рельєфом, строкатим ґрунтовим покривом та гідрологічною мережею межиріччя.

5.2. Класифікація рослинності регіону досліджень

Класифікація рослинності регіону досліджень була розроблена нами на основі домінантного підходу. За її основу взята класифікація рослинності України (Афанасьєв та ін., 1956) з деякими змінами по певних типах рослинності, зокрема лісової (Шеляг-Сосонко, 1974). Назви синтаксонів наведені за “Продромусом растительности Украины”. Згідно класифікаційної схеми рослинність межиріччя Десна - Остер представлена 46 формаціями, які складають 12 класів і належать до 4 типів (160 асоціацій).

5.3. Характеристика синтаксонів

Охарактеризовані всі типи рослинності на рівні класів формацій, формацій, субформацій, класів та груп асоціацій з описом структури ценозів, наведенням екологічних умов, флористичного складу та ін..

Лісова рослинність межиріччя Десна - Остер представлена типовими, як бореальними, так і неморальними ценозами (рис 5.2). Переважають ліси формацій *Pineta sylvestris*, *Querceta roboris*, субформації *Querceto-Pineta*. В центральній та східній частинах регіону виявлені ліси субформації *Acereto (platanoiditis)-Tilieto-Querceta*, характерні для Лівобережного Лісостепу. Межиріччя охоплює частину ареалу лісів формації *Carpineta betuli* на Лівобережжі України. Більша частина лісів межиріччя являють собою середньовікові культури, природні ценози збереглися на невеликій площі. В лісах межиріччя виявлений ряд рідкісних видів, зокрема бореальних (*Huperzia selago*, *Polystichum aculeatum* (L.) Roth, *Astragalus arenarius* та ін.) та неморальних (*Galanthus nivalis*, *Lilium martagon* L., *Epipactis atrorubens* (Hoffm. ex Bernch.) Schult.).

Рис. 5.1. Картохема розміщення лісової рослинності межиріччя Десна - Остер.

Умовні позначення: 1 - соснові ліси зеленомохові в комплексі з сосновими та березово-сосновими лісами злаковими, 2 - дубово-соснові ліси (ліщинові та крушинові), 3 - дубові ліси ліщинові, 4 - дубові ліси ліщинові в комплексі з ясенево-дубовими лісами ліщиновими, 5 - дубові ліси ліщинові в комплексі з липово-дубовими лісами та кленово-липово-дубовими лісами (яглицевими та волосистоосоковими), 6 - дубові ліси ліщинові в комплексі з грабово-дубовими лісами (яглицевими, зірочниковими, волосистоосоковими), 7 - грабові ліси (яглицеві, зірочникові, волосистоосокові).

На межиріччі Десна – Остер луки (сіножаті та пасовища) розміщуються переважно в заплавах малих річок межиріччя та їх приток. Лучна рослинність представлена типовими для Українського Полісся ценозами справжніх, болотистих, торфянистих та пустищних лук. Разом з тим тут наявні ділянки засолених лук з домінуванням *Festuca orientalis* в поліській частині межиріччя Десна - Остер (заплави річок Вздвигі та Смолянки, заказник Сосинський) та в лісостеповій частині регіону. Особливий інтерес являють рідкісні для Українського Полісся угруповання формації *Cariceta distichae*, що формуються на слабкозасолених ектопах.

Болотна рослинність на межиріччі Десна – Остер знаходиться у дуже трансформованому стані, оскільки значна кількість боліт осушена. Нині заболоченість території становить 2-3%. Раніше заболоченість Східного Полісся, до якого входить основна частина межиріччя, досягала 4,1 % (Брадів, 1973).

У складі болотної рослинності переважають евтрофні болота, представлені переважно трав'яними угрупованнями. Типові для Полісся осоково-гіпнові та осокові болота займають нині невеликі площі. Переважаючими є високотравні болота, зформовані по вторинних вододілах (каналах, ставах), на місці змінених після осушування обводнених боліт. Лісові болотні угруповання формації *Alneta glutinosae* займають невеликі площі. Майже відсутні типові мезотрофні та оліготрофні болота. Наявні лише невеликі болотні ділянки на етапі вступу до мезотрофної стадії. За еколого-генетичним типом болота межиріччя Десна – Остер є репрезентативними до Східного Полісся.

Водні та прибережно-водні ценози на межиріччі Десна - Остер зосереджені здебільшого в каналах меліоративних систем, а також затоках малих річок, заростаючих штучних озерах. Територіально переважає справжня водна рослинність. Ценози водної рослинності здебільшого являють собою різні стадії заростання водойм. Вони є типовими для водної рослинності Українського Полісся в цілому. Проте дещо меншою, ніж на Правобережжі, є тут роль ценозів, які

утворюють види з родини *Nymphaeaceae*, в зв'язку з відсутністю значних водних площ.

РОЗДІЛ 6

ДИНАМІКА РОСЛИННОГО ПОКРИВУ МЕЖИРІЧЧЯ ДЕСНА – ОСТЕР

Територія межиріччя Десна – Остер характеризується значним розвитком загальних динамічних процесів рослинності, обумовлених географічним розташуванням регіону, які підсилюються значним антропогенним впливом, пов'язаним з осушувальною меліорацією, високою розораністю (близько 70%) земель, рекреаційним навантаженням тощо.

6.1. Природні зміни

Серед природних змін рослинного покриву межиріччя Десна-Остер у територіальному відношенні значне місце посідають сингенетичні зміни, зокрема заростання борових пісків та водойм.

В заростанні пісків на межиріччі Десна - Остер в заростанні пісків беруть участь як типові для лісової зони широкоареальні псамофітні види (*Calamagrostis epigeios* (L.) Roth, *Koeleria glauca* (Spreng.) DC.), так і центральноєвропейський вид *Corynephorus canescens*, ценози якого знаходяться на східній межі поширення.

Для сингенетичних процесів при заростанні водойм регіону досліджень характерна значна участь *Phragmites australis* (Cav.) Trin. ex Steud, *Typha angustifolia* L. а також *Typha latifolia* L. та *Glyceria maxima* (C. Hartm) Holmb. Заростання водойм межиріччя Десна - Остер призводить до утворення ценозів болотистих лук та еутрофних чагарникових боліт.

6.2. Антропогенно – природні зміни

Антропогенно-природні зміни на межиріччі Десна – Остер представлені демутаційними. Серед них найбільш поширеними в регіоні досліджень є зміни, пов'язані з формуванням нових лучних ценозів та відновлення лісу у властивих і невластивих умовах. Для лісів межиріччя Десна – Остер на відновлених культурою сосни ділянках нами відмічене явище експансії видів-інтродуцентів, зокрема *Robinia pseudoacacia*, яке нині особливо на боровій терасі р. Десни має масовий характер. Осередками розселення цього виду виступають придорожні смуги на узліссях соснових лісів, куди був висаджений цей вид 30-40 років тому. Процес засмічення корінних культур *Robinia pseudoacacia* проходить декілька стадій. Еколого-ценотичний ряд формування ценозів з участю *Robinia pseudoacacia* в соснових лісах на межиріччі Десна – Остер має такий вигляд: порушені ценози *Pinetum hylocomiosum* з ювенільними екземплярами *Robinia pseudoacacia* → збіднені угруповання *Pinetum hylocomiosum* з *Robinia pseudoacacia* в ярусі підліску → угруповання (*Robiniето*)-*Pinetum chelidioniosum* → угруповання *Robiniето*-*Pinetum sparsiherbosum*.

Поширення інших видів-інтродуцентів (*Acer negundo* L., *Amorpha fruticosa* L., *Cotinus*

cogigria Scop., *Ptilea trifoliata* L.) має локальний характер.

6.3. Антропогенні зміни

На межиріччі Десна – Остер формуючі антропогенні зміни пов'язані з формуванням нових ценозів внаслідок підсівання багаторічних трав. Серед антропогенних деградативних змін основними в регіоні є зміни, пов'язані з випасанням, насамперед на заплавах луках. Досить часто спостерігається тенденція накладання осушувальної меліорації та випасання. В роботі наводиться характеристика постпасквальних змін справжніх (формація *Festuceta pratensis*), болотистих (формація *Agrostideta stolonifera*), торфянистих (формація *Deschampsietea caespitosa*) та засолених (формація *Festuceta orientalis*) лук.

Серед лісової рослинності випасання, а також рекреаційне навантаження перш за все впливають на соснові ліси зеленомохові. Наведений в роботі сукцесійний ряд їх дигресії показує хід змін угруповань *Pinetum hylocomiosum* до *Pinetum sambucoso (racemosi)-sparsiherbosum*. В цілому випасання та рекреаційне навантаження призводять до поступової трансформації угруповань, часткової зміни їх структури, майже повної заміни флористичного складу, при якій провідна роль у травостої належить бур'яновим, напівбур'яновим та стійким до витоптування видам.

РОЗДІЛ 7

СОЗОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ МЕЖИРІЧЧЯ ДЕСНА – ОСТЕР

7.1. Рідкісні види флори

У флорі межиріччя Десна – Остер нами виявлено 47 рідкісних видів. Беручи за основу кількість місцезнаходжень в регіоні та географічне поширення видів, серед них можна виділити дуже рідкісні (10), рідкісні (16) та відносно рідкісні (22) види. З них 4 види занесені до Червоного Європейського списку та 16 до Червоної книги України (1996).

До групи дуже рідкісних для даної території і в цілому для Українського Полісся включені види, місцезнаходження яких в регіоні поодинокі і раніше зовсім тут не фіксувалися. Це зокрема *Huperzia selago*, *Polystichum aculeatum* (L.) Roth, *Botrychium multifidum* (S. G.) Gmel., *Matteuccia struthiopteris* (L.) Tod., *Adenophora liliifolia* (L.) A. DC., *Astragalus arenarius*, *Carex brizoides* L., *Carex hartmanii* Cajand, *Allium ursinum*, *Goodyera repens*. До другої групи ми віднесли види, які мають обмежене поширення в регіоні та види на межі свого ареалу. Кількість їх місцезнаходжень тут становить 3 – 10. Це зокрема *Diphasiastrum complanatum*, *Lycopodium annotinum*., *Dryopteris austriaca* (Jaq.) Woynar ex Schinz. et Thell., *Gymnocarpium dryopteris*, *Polypodium vulgare* L., *Salvinia natans* (L.) All, *Juniperus communis*, *Salix myrsinifolia* Salisb., *Lilium martagon*, *Gladiolus imbricatus* L., *Dactylorhiza fuchsii* (Druce) Soo, *Epipactis atrorubens*, *Platanthera bifolia* (L.) Rich. До групи

відносно рідкісних видів, крім погранично-ареальних, віднесені і види рослин, які відносно часто трапляються в регіоні, проте їх чисельність зменшується внаслідок знищення природних екотопів, в яких вони зростають, та масового знищення (*Dryopteris cristata* (L.) A. Gray, *Pulsatilla latifolia* Rupr., *Nymphaea candida* J. et C. Presl, *Inula helenium* L. та ін.)

Ряд рідкісних видів межириччя Десна - Остер потребує охорони як на державному, так і на регіональному рівнях. Слід розглянути питання про занесення *Botrychium multifidum* до Червоної книги України, оскільки його місцезнаходження, як і червонокнижного виду *B. lunaria* (L.) Sw., в Україні є поодинокими. На нашу думку, такі види як *Polystichum aculeatum*, *Dryopteris austriaca* та *Polypodium vulgare*, *Adenophora liliifolia*, *Astragalus arenarius* варті занесення до списку рідкісних видів Українського Полісся.

7.2. Рідкісні угруповання

В результаті досліджень рослинності межириччя Десна – Остер нами виявлено 12 синтаксонів, які потребують охорони на загальнодержавному та регіональному рівнях. З них до “Зеленої книги” України (1987) занесено 9 синтаксонів: лісові угруповання груп асоціацій *Pineta hylocomiosa*, *Querceta (roboris) corylosa*, субформацій *Tilieto-Querceta*, *Acereto-Tilieto-Querceta*, *Carpineto-Querceta*, ценози *Mixeto-Quercetum (roboris) alliosum*, а також водні угруповання формацій *Salvinieta natantis*, *Nymphaeta albae*, *N. candidae*, *Nuphareta lutea*. Серед наведених рідкісних угруповань представлені типові угруповання, переважно зональні корінні, погранично-ареальні та реліктові. У трьох синтаксонах (асоціаціях *Quercerum coryloso-alliosum (ursini)* та *Acereto (platanoiditis)-Tilieto-Quercetum alliosum (ursini)* і формації *Salvinieta natantis* види-домінанти занесені до Червоної книги України (1996).

Для охорони на регіональному рівні нами запропоновані угруповання, які перебувають на межах свого поширення, зокрема, східній – *Corynephoreta canescentis*, північній – *Cariceta distichae*, південній – *Cariceto (lasiocarpae) - Sphagneta*. Незабезпечені та малозабезпечені охороною ценози мають увійти до нових запропонованих територій природно-заповідного фонду Чернігівщини.

7.3. Характеристика мережі існуючих природно-заповідних територій та аналіз її репрезентативності

Існуюча природно-заповідна мережа межириччя Десна – Остер нараховує 71 об'єкт загальною площею 9552,37 га, що становить 1,75% його території. Цей показник є низьким у порівнянні з відповідним показником для Чернігівської області (3,24%) та України (3,7%). Природно-заповідні території межириччя включають 1 державний заказник загальнодержавного значення “Сосинський” (406 га), 51 заказник місцевого значення (8109,5 га), 14 пам'яток природи місцевого значення (47,87 га) та 3 заповідних урочища (989,0 га). За кількістю та площею

переважають гідрологічні об'єкти, здебільшого низинні болота. Відсутні ландшафтні природно-заповідні території.

Згідно методики оцінки мереж природно-заповідних територій (Андриєнко и др., 1991) здійснений аналіз існуючої природно-заповідної мережі межиріччя Десна – Остер за пріоритетними критеріями ботанічної цінності. Ландшафтна репрезентативність незадовільна. Природно-заповідна мережа не репрезентує в достатній мірі визначальних у розподілі рослинності регіону елементів рельєфу, зокрема борової тераси і не включає великих за площею територій. На природно-заповідних територіях межиріччя переважає болотна та лучна рослинність. В меншій мірі представлений лісовий тип. В цілому ценотична репрезентативність задовільна. Ценотична унікальність природно-заповідної мережі регіону є високою, оскільки на природно-заповідних територіях представлена більшість (10 з 12) рідкісних на загальнодержавному та регіональному рівнях угруповань.

Флористична репрезентативність висока. З 836 видів, які зростають в регіоні, на природно-заповідних територіях трапляється не менше 60%. Флористична унікальність є лише задовільною. Кількість видів охоплених охороною становить 14. З 16 видів межиріччя, занесених до Червоної книги України (1996), на природно-заповідних територіях виявлено лише половину. Не забезпечена охорона 33 рідкісних видів, серед яких 9 дуже рідкісних для регіону.

Аналіз основних показників природної цінності природно-заповідної мережі межиріччя Десна – Остер свідчить про те, що вона на сучасному етапі недостатньо репрезентативна. В зв'язку з цим необхідно значно розширити мережу природно-заповідних територій межиріччя, передбачивши виділення великих ландшафтних комплексів, зокрема в західній його частині та створення нових об'єктів, які б в достатній мірі могли забезпечити охорону фіторізноманіття.

7.4. Характеристика перспективних природно-заповідних територій

З метою забезпечення охороною біорізноманіття в ширшому, ніж нині, обсязі нами запропоновано створення на межиріччі Десна – Остер ряду нових природно-заповідних територій. Серед перспективних об'єктів – Остерський регіональний ландшафтний парк, ботанічні заказники загальнодержавного ("Галайбіно", "Середовщина") та місцевого ("Олишівська дача", "Пенязівське", "Рим") значення, комплексна пам'ятка природи місцевого значення "Передвеликоборове болото" і заповідне урочище "Мар'їн гай". В роботі наводиться їх характеристика, особливе місце приділяється ценотичній та флористичній цінності пропонуванних для охорони об'єктів.

Оптимізація природно-заповідної мережі межиріччя дозволить підвищити рівень її ландшафтної та ценотичної репрезентативності, а також охопити охороною місцезро-стання ряду рідкісних видів. Оптимізована природно-заповідна мережа виконуватиме функцію каркасу, на основі якого пропонується створити екологічну мережу регіону.

РОЗДІЛ 8

ЕКОЛОГІЧНА МЕРЕЖА МЕЖИРІЧЧЯ ДЕСНА – ОСТЕР

З метою стабілізації просторової структури екосистем та ландшафтів межиріччя Десна – Остер, які зазнали значного антропогенного впливу, доцільним є створення в цьому регіоні екологічної мережі. В основу розробки пропонованої екологічної мережі покладені принципи створення екологічних мереж у країнах Центральної Європи (Bennet, 1992, 1998; Nowicki, 1996; Sabo, Koren, Steffek and other, 1996; Lammers, Zadelhoff, 1996; Hoskins, Karpovicz and other, 1996). Пропонована нами екологічна мережа межиріччя Десна – Остер складається з ключових природних територій (екологічних вузлів) та каналів екологічного зв'язку (екологічних коридорів), які забезпечують можливість обміну енергії, насінневими зародками та міграції тварин.

На території межиріччя пропонується виділення двох екологічних вузлів – Остерського та Деснянсько-Дочинського (рис. 8.1), які складаються з ядер та буферних зон. Ядра забезпечують умови для охорони важливих екосистем, екотопів і популяцій видів. Ядрами здебільшого виступають природно-заповідні території, буферні зони захищають екомережу від несприятливих факторів. Ядро Остерського екологічного вузла складатиме проєктований Остерський регіональний ландшафтний парк та ряд заказників місцевого значення. Ядро Деснянсько-Дочинського екологічного вузла складатимуть пропонований нами ботанічний заказник загальнодержавного значення "Галайбино", гідрологічна пам'ятка природи "Трубин" та природно-заповідні об'єкти місцевого значення.

Рис. 8.1. Пропонована екологічна мережа межиріччя Десна - Остер.

Умовні позначення: 1 - існуючі природно-заповідні території; 2 - проєктовані природно-заповідні території: а - Остерський регіональний ландшафтний парк, б - ботанічний заказник загальнодержавного значення "Галайбино", в - ботанічний заказник загальнодержавного значення "Середовщина", г - заповідне урочище "Мар'їн гай", д - ботанічний заказник місцевого значення "Олишівська дача", е - ботанічний заказник місцевого значення "Рим", ж - ботанічний заказник місцевого значення "Пенязівське", з - комплексна пам'ятка природи місцевого значення "Передвеликоборове болото"; 3 - ділянки, що пропонуються для ренатуралізації; 4 - ключові території і буферні зони; 5 - екологічні коридори.

Остерський та Деснянсько-Дочинський екологічні вузли з'єднуються між собою трьома екологічними коридорами (рис. 8.1). Здебільшого канали екологічного зв'язку не є топографічно неперервними і являють собою поряд розташовані ділянки природних ландшафтів. У центральній

та південній частинах межиріччя Десна – Остер значне місце будуть займати території, на яких необхідно проводити заходи по реставрації природних угруповань для подолання наявної нині ізоляції природних ділянок. Так, здебільшого на місці осушених боліт доцільним є припинення використання окремих ділянок господарських земель (пасовищ, ланів). На лісових ділянках, які підлягають реставрації, слід припинити рекреацію та випасання.

Запропонована екологічна мережа межиріччя Десна – Остер, будучи функційно єдиною територіальною основою системи охорони навколишнього природного середовища регіона, увійде до поліської частини екомережі України. Вона може використовуватися як еталон для локальних регіонів України із значним антропогенним навантаженням.

ВИСНОВКИ

1. Основну роль в розподілі рослинного покриву на межиріччі Десна - Остер відіграють розташування регіону в найбільш південній смузі Східного Полісся на межі його з Лісостепом, строкатість ґрунтів, а також антропогенний вплив.

2. Флора регіону нараховує 836 видів судинних рослин. Флористична особливість межиріччя на фоні Українського Полісся виявляється в її бореально-неморальному характері. За біоморфологічною структурою флора є типовою для регіональних флор помірних широт Голарктики. В еколого-ценотичній структурі переважають справжньоолучні та лісові неморальні види. Крім того, ряд видів тут знаходяться на східній, північній та південній межі ареалів або в локалітетах поблизу них.

3. Природна рослинність межиріччя Десна - Остер представлена переважно лісовим типом. Тут переважають ліси формації *Pineta sylvestris* (як і на Українському Поліссі в цілому) та *Querceta roboris*. В центральній та східній частинах регіону виявлені ліси субформації *Acereto (platanoiditis)-Tilieto-Querceta*, характерні для Лівобережного Лісостепу. Його територія охоплює також східну частину ареалу лісів формації *Carpineta betulis*.

4. Серед лучної рослинності переважають ценози справжніх лук. Разом з тим виявлені ценози засолених лук *Festuceta orientalis* та угруповання формації *Cariceta distichae* на слабкозасолених ектопах у центральній та південно-східній частинах регіону.

5. У складі болотної рослинності переважають евтрофні високотравні болота, які сформувались при заростанні штучно створених водойм. Типові для Українського Полісся осоково-гіпнові та осокові болота займають в регіоні незначні площі, мезотрофні та оліготрофні - майже відсутні.

6. Межиріччя Десна – Остер за своїм рослинним покривом є антропогенно зміненим регіоном із значним розвитком деградаційних процесів рослинності в основних її типах. Переважають антропогенні дегратогенні (особливо внаслідок випасання) та демутаційні зміни

рослинності. Сингенетичні процеси спостерігаються при заростанні борових пісків та природних водойм.

7. У флорі регіону нами виявлено 47 рідкісних видів. У їх складі за географічним поширенням та кількістю місцезнаходжень в регіоні виділені дуже рідкісні (10), рідкісні (16) та відносно рідкісні (21) види. З них 4 види занесені до Європейського Червоного списку та 16 – до Червоної книги України. Виділені 12 рідкісних рослинних угруповань, з яких 9 занесені до Зеленої книги України, 3 є регіонально рідкісними.

8. Існуюча природно-заповідна мережа межиріччя Десна – Остер включає 71 об'єкт загальною площею 9552,37 га (1,75% території регіону). На сучасному етапі вона недостатньо репрезентативна, оскільки нерівномірно охоплені охороною типові ландшафти та рослинні угруповання регіону, а також рідкісні види флори.

9. Запропоновано створення нових природно-заповідних територій (1 регіональний ландшафтний парк, 2 ботанічних заказника загальнодержавного значення, 5 об'єктів місцевого значення), що сприятиме оптимізації природно-заповідної мережі.

10. Природно-заповідна мережа буде основою запропонованої екологічної мережі межиріччя Десна – Остер, яка увійде до поліської частини екомережі України. Вона може використовуватися як еталон для локальних регіонів України із значним антропогенним навантаженням.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

1. Лукаш О.В. Рідкісні види папоротевидних (*Polypodiopsida*) на межиріччі Десна – Остер // Укр. ботан. журн. – 1997. – **54**, №5. – С. 461-465.
2. Лукаш О.В. Лісова рослинність межиріччя Десна – Остер // Укр. ботан. журн. – 1997. – **54**, №6. – С. 564-568.
3. Лукаш О.В., Карпенко Ю.О., Прядко О.І. *Diphasiastrum complanatum* (L.) Holub та *D. zeilleri* (Rouy) Holub на Лівобережному Поліссі // Укр. ботан. журн. – 1998. – **55**, № 4. – С. 410 – 413.
4. Лукаш О.В. Фітоценотична характеристика та созологічна цінність ділянок міжріччя Десна – Остер, які пропонуються для охорони // Екологія. Охорона природи. Екологічна освіта та виховання. Зб. статей. – Чернігів, 1996. – С. 78-84.
5. Лукаш О.В., Карпенко Ю.О. Нові місцезнаходження видів з Червоної книги України на Чернігівщині // Екологія. Охорона природи. Екологічна освіта та виховання. – Чернігів, 1996. – С. 73 – 78.
6. Лукаш О.В., Карпенко Ю.О. Сучасне поширення рідкісних видів флори Чернігівщини // Рідкісні та корисні рослини флори Чернігівщини в природі та культурі. – К., 1997. – С. 9-19.
7. Карпенко Ю.О., Лукаш О.В. Охорона рідкісних видів на Чернігівщині в природі та їх

введення в культуру // Рідкісні та корисні рослини флори Чернігівщини в природі та культурі. – К., 1997. – С. 19-29.

8. *Лукаш О.В.* Популяції орхідей на міжріччі Десна – Остер //Людина та навколишнє середовище – проблеми безперервної екологічної освіти в вузах. Зб. наук. праць V наук.-метод. конф. (Одеса, 16-18 вересня 1996 р.). – Одеса, 1996. – С. 31-32.

9. *Лукаш О.В.* Флористичні знахідки на Борзнянщині // Сучасний стан та шляхи вирішення екологічних проблем Чернігівської області. Матеріали наук.-практ. конф.- Ніжин, 1996. – С. 121 – 123.

10. *Лукаш А.В., Карпенко Ю.А.* Распространение редких бореальных видов на Левобережном Полесье Украины // Тезисы VI молодежной конф. ботаников в Санкт-Петербурге (12-16 мая 1997 г.). – С.-Петербург, 1997. – С. 9.

11. *Лукаш А.В.* Трансформация луговой растительности междуречья Десна- Остер и её охрана // Экология и молодежь (Исследования экосистем в условиях радиоактивного и техногенного загрязнения окружающей среды): Материалы 1 Междунар. научно-практ. конф. – Гомель, 1998. – 1, ч.1. – С. 113.

12. *Лукаш А.В.* Экологическая сеть междуречья Десна – Остер (Черниговская область, Украина) // Экология и молодежь (Исследование экосистем в условиях радиоактивного и техногенного загрязнения окружающей среды): Материалы 1 Междунар. научно-практ. конф. – Гомель, 1998. – 1, ч.1. – С. 113-114.

13. *Лукаш О.В.* Еколого-ценотичні особливості флори межиріччя Десна – Остер (Чернігівська обл.) // Актуальні питання ботаніки та екології (матеріали конф. молодих вчених-ботаніків, 7 – 11 вересня 1998 р., Херсон- Лазурне). – Херсон, 1998. – С. 56 – 57.

14. *Лукаш О.В., Литвин С.Є.* Від Дочі до заплави Десни (путівник екологічного маршруту в північно-східній частині Борзнянського району Чернігівщини) / Наук. ред. д.б.н. Андрієнко Т.Л. – Чернігів, 1998. – 15 с.

Лукаш О.В. Рослинність, флористичні та созологічні особливості межиріччя Десна - Остер. - Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата біологічних наук за спеціальністю 03.00.05 - ботаніка. - Інститут ботаніки ім. М.Г. Холодного НАН України, Київ, 1999.

Дисертацію присвячено дослідженню сучасного стану рослинності, флористичних та созологічних особливостей межиріччя Десна - Остер (Чернігівська обл.) Встановлено, що флора регіону нараховує 836 видів, які належать до 421 роду, 109 родин та 5 відділів. Показано, що в

цілому флора межиріччя має бореально-неморальний характер. Виявлена значна група видів, межі ареалів яких проходять через територію межиріччя. Визначений синтаксономічний склад рослинності, який включає 160 асоціацій, що належать до 46 формацій і 4 типів. Охарактеризовані всі типи рослинності на рівні класів формацій, субформацій, класів та груп асоціацій з описом структури ценозів, наведенням екологічних умов, флористичного складу та ін. Встановлені основні тенденції динаміки рослинності, зокрема значний розвиток деградаційних процесів в основних її типах. Виявлено 47 рідкісних видів рослин та 12 рідкісних угруповань. Запропоновано створити в регіоні 8 нових природно-заповідних територій. Розроблено екологічну мережу межиріччя як еталон для локальних регіонів України із значним антропогенним впливом.

Ключові слова: межиріччя Десна - Остер, рослинність, флористичні особливості, рідкісні види, рідкісні угруповання, природно-заповідні території, екологічна мережа.

Лукаш А.В. Растительность, флористические и соэологические особенности междуречья Десна - Остер. - Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата биологических наук по специальности 03.00.05 - ботаника. - Институт ботаники им. Н.Г. Холодного НАН Украины, Киев, 1999

Диссертация посвящена исследованию современного состояния растительности, флористических и соэологических особенностей модельного региона Левобережного Полесья - междуречья Десна - Остер (Черниговская область). Показано, что основную роль в распределении растительного покрова на междуречьи играет расположение региона в наиболее южной части Восточного Полесья Украины на границе с Лесостепью, пестрота почв, а также антропогенное воздействие. Установлено, что флора региона насчитывает 836 видов, которые относятся к 421 роду, 109 семействам и 5 отделам. Показано, что флора междуречья имеет бореально-неморальный харктер. По биоморфологической структуре флора типична для региональных флор умеренных широт Голарктики. В эколого-ценотической структуре преобладают виды настоящих лугов и лесные неморальные виды. Виявлена значительная группа видов, границы ареалов которых проходят через территорию междуречья. Определен синтаксономический состав растительности, который включает 160 ассоциаций, которые относятся к 46 формациям и 4 типам. Охарактеризованы все типы растительности с описанием структуры ценозов, приведены экологические условия, флористический состав и др. В составе наиболее сохранившегося лесного типа растительности преобладают леса формации *Pineta sylvestris* и *Querceta roboris*. В центральной и восточной частях региона выявлены леса субформации *Acereto (platanoiditis)-Tilieto-Querceta*, характерные для Левобережной Лесостепи.

Территория исследований охватывает также восточную часть ареала лесов формации *Carpineta betulis*. Среди луговой растительности преобладают ценозы настоящих лугов. Вместе с тем здесь выявлены ценозы засоленных лугов *Festuceta orientalis* и сообщества формации *Cariceta distichae* на слабозасоленных экотопах в центральной и юго-восточной частях региона. В составе болотной растительности преобладают евтрофные высокотравные болота, сформировавшиеся при зарастании искусственно созданных водоемов. Типичные для Украинского Полесья осоково-гипновые и осоковые болота занимают в регионе незначительные площади, мезотрофные и олиготрофные - практически отсутствуют. Установлены основные тенденции динамики растительности. Преобладающими являются деградационные (особенно вследствие выпаса) и демулационные изменения. Сингенетические процессы наблюдаются при зарастании борových песков и естественных водоемов. Во флоре региона выявлено 47 редких видов растений, среди которых 4 занесены в Европейский Красный список и 16 - в Красную книгу Украины. Местонахождения 42 редких видов приводятся впервые. Выделено 12 редких растительных сообществ, среди которых 9 занесены в Зеленую книгу Украины, 3 являются регионально редкими. Показано, что существующая сеть природно-заповедных территорий недостаточно репрезентативна, поскольку неравномерно охвачены охраной типичные ландшафты и растительные сообщества региона, а также редкие виды флоры. Предложено создание в регионе ряда новых природно-заповедных территорий, а именно Остерского регионального ландшафтного парка, 2 ботанических заказников общегосударственного значения и 5 объектов местного значения, что будет способствовать оптимизации природно-заповедной сети. Она станет основой впервые предложенной экологической сети междуречья Десна - Остер, которая может использоваться как эталон для локальных регионов Украины, испытывающих значительное антропогенное воздействие.

Ключевые слова: междуречье Десна - Остер, растительность, флористические особенности, редкие виды, редкие сообщества, природно-заповедные территории, экологическая сеть.

Lukash O.V. The vegetation, floristic and sosology peculiarities of the Desna - Oster interfluvium. - Manuscript.

Thesis for a candidate of science degree by speciality 03.00.05 - botany. - M.G. Kholodny Institute of Botany of National Academy of Sciences of Ukraine, Kyiv, 1999.

The dissertation is devoted to investigation of modern condition of the vegetation, floristic and

sozology peculiarities of the Desna - Oster interfluvium (Chernihiv region). Established, that the flora of the region is represented by 836 species belonging to 421 genera and 109 families. This flora possess the boreal-nemoral character. It is revealed the considerable group of species, which borders are pass across the territory of the interfluvium. Syntaxonomical composition of vegetation of this region is determined. It includes 160 associations, 46 formations and 5 types. All types of the vegetation in level of classes of formations, subformations, classes and groups of associations are characterized. The structure of the cenoses, their ecological conditions and floristic composition are given. Main dynamic trends of this vegetation, namely considerable development of the degradative processes in its basic types, are established. 47 rare species and 12 rare communities are described. 8 new protected areas are proposed. The ecological network of the interfluvium as a model for the local regions of Ukraine with a heavy anthropogenic pressure, is elaborated.

Key words: Desna - Oster interfluvium, vegetation, floristic peculiarities, rare species, rare communities, protected areas, ecological network.